

LISÄHUOMAUTUKSIA TEOREETTISUUDEN KÄYTÄNTÖÖN

Mukavaa kun Urpo Nikanne ryhtyi Virittäjässä 3/1999 keskusteluun, jota käynnistelin numerossa 1/1999. Jatkan ajatustenvaihtoa parista kohdasta, joissa erilaisten näkökantojen vertaaminen on nähdäkseni mahdollista ja hyödyllistä.

1. Teoreettisuudesta ja teoriasta Nikanne kirjoittaa:

Käyttäisin termiä teoreettinen lingvistiikka viittaamaan tutkimukseen, jonka tavoitteena on kieliteoria, riippumatta tämän teorian laatimiseen liittyvistä taustaoletuksista.

Tämä on kehämääritelmä, kun Nikanne ei mitenkään määrittele (kieli)teoriaa. Liian yksinkertaista on myös tavoitteen ja taustaoletusten suhde. Tavoitteet ja taustaoletukset voivat vaihdella huomattavasti ja vaikuttavat toisiinsa, eikä tutkijan teoriakäsitys ole niistä riippumaton. Edelleen Nikanne kirjoittaa:

Teoreettisen lingvistiikan ulkopuolelle jäisi sellainen tutkimus, jolla on jokin muu (aivan kunnioitettava) tavoite, esimerkiksi käytännön kielenopetus, uhanalaisen kielen aineiston tallentaminen, sanojen ensiesiintymien selvittäminen tms.

Lukija saa itse päätellä, että teoreettisen vastakohta on soveltava. Teoreettinen lingvistiikka tulee määritellyksi teoriatavoitteen perusteella ja muu lingvistiikka toisaalta sellaiseksi, jolla on muu tarkoitus tai sovellus, ja toisaalta sellaiseksi, joka jää teoreettisen ulkopuolelle.

Siten keskustelunluntutkimus tai sukupuuteoria voisivat olla teoreettista lingvistiikkaa, kun niillä ei ole muita tavoitteita, ja esimerkiksi suuri tietokonelingvistiikka olisi muuta, koska sitä tehdään myös

esim. informatiikassa odottavien sovellusten mukaiseksi.

Avistelenpa kuitenkin, ettei mikä tahansa ajatusrakennelma Nikanteelle teoriaksi kelpaa. Selvyyden vuoksi pitäisi mm. hänen sanoa selvästi mitä hän (kieli)teorialla tarkoittaa; sen määrittämisen hän jo kirjoituksessani teoretikkoja haastoin. Samoin he voisivat määrittää kantansa mm. aksiomaattisuuteen, kategorioiden jatkumollisuuteen, semantiikan ja pragmatiikan suhteeseen tai teorian metaforamaisuuteen, kun niitä kohtaan selvästi on asenteita. Nikanne mainitsee useasti eksplisiittisyyden ja mitä ilmeisimmin arvostaa sitä, joten olisi hyödyllistä nostaa se hämäreiden taustaoletusten joukosta esiin ja täsmentää sen suhde teoriakäsitykseen tai tieteenihanteeseen. Erityisen valaiseva olisi vastaus kysymykseen, voiko teoria olla epäeksplisiittinen (en tarkoita että sen nimenomaan pitää olla implisiittinen).

Nimeäminen ja kategorisaatio (esimerkiksi teoreettiseksi) ei ole neutraalia, kun epäselvillä kriteereillä jotain jätetään ulos, ja kun nimeämisen perusta jää vain nimeäjän käsiin.

2. Kirjoitukseni yksi tarkoitus oli synnyttää keskustelua syntaksin taustaoletuksista. Nikanteen kirjoituksessa niitä näkyi:

Jos tosisekat kaikesta huolimatta osoittavat, että abstrakti ja mutkikas kuvaus on täsmällisin, niin se on hyväksyttävä ilman pulinoita. Eksplisiittisiä ja turhasta karsittuja kuvauksia on yksinkertaisesti helpompi arvioida, kehittää ja myös verrata toisiinsa kuin sumeita tai ylettömän rikkaita.

Nikanne selvästi uskoo objektiivisuuteen ja yhteiseen arvomaailmaan. Eikä hän puhu

▷

tosiseikkojen, turhuuden tai ongelmankaan tietoisesta tai tiedostamattomasta valinnasta ja niitä koskevista erimielisyyksistä. Mutta pulinattomuus on illuusio syntaksissakin, sillä aina syntyy uusia kuvauksia, ja harvoin jokin kuvaus ikään kuin määrittyy seuraavien pohjaksi ja sen kilpailijat vaikenivat. Sitä paitsi yhteismitattomia kirjoituksia eri näkökulmista ja eri tavoittein ilmestyy myös jatkuvasti.

Nikanne ei myöskään näe vaaraa yksinkertaistaa tai pelkistää liikaa. Kuvauksesta-han voi tulla täsmällisempää kuin »kieli itse». (Tosin on epäselvää, tarkoittaako täsmällisin tässä adekvaattiuutta kohteen kanssa vai sen eksplisiittistämistä kuvauskieles-sä.) Tällaisesta asenteesta on paljon matkaa toisaalta kieliopin joustavuuteen ja toisaalta sen kattavuuteen.

3. Seuraavassa jatkan keskustelua mysti-sen ja eksplisiittisen suhteesta infinitiivira-kenteiden kuvauksessa. Kuvauksovelma ei ole kovin iso, mutta siitä näkee, miten eri lailla voi valita sen, mitä selitetään ja mil-lä, ja mikä oletetaan selitystä vaatimatto-maksi ja mikä jää mystiseksi.

Nikanne sanoo (Virittäjä 3/1999) minun sanoneen (Virittäjä 1/1999) hänen mysti-fioivan ns. lauseenvastikkeiden ja niiden lä-hiparafrasisten sivulauseiden suhteita arti-kkelissaan (Virittäjä 3/1997: 338–357). Niin sanoinkin. Hänen mielestään taas minä mystifioin suhdetta ehdottamalla maltilli-sempää eksplisiittisyyttä.

Nikanne käsittelee infinitiivirakentei-den lausemaisuuksia ja sisäisiä aika- ja kau-saatusuhteita. En puutu niihin sinänsä vaan Nikanteen käsitykseen eksplikaation ja se-lityksen luonteesta. Palaan artikkelin vii-meiseen lauseeseen.

[Nikanteen] analyysimallia voisi myös laajentaa finitiilauseisiin, jolloin saataisiin selville ne semanttiset yhteydet, joiden nojalla perinteisessä fennistiikas-

sa loppujen lopuksi on katsottu tietty-jen sivulauseiden vastaavan tiettyjä in-finiittisiä rakenteita. (Nikanne 1997: 354.)

Yksinkertaistaen mutta uskoakseni Nikan-teen näkemykselle vääryyttä tekemättä poh-din seuraavassa referatiivirakennetta ja sitä suunnilleen vastaavaa finitiilauseetta.

*Kalle uskoo Villen voittavan Jussin.
Kalle uskoo, että Ville voittaa Jussin.*

Näiden irtolauseiden parafrasiutta pitäisi Nikanteen mielestä jotenkin eksplikoida ja selittää.

Kuvaan seuraavassa lauseiden merki-tykset formaalisti käyttäen Hintikan epis-teemistä logiikkaa, kun nyt uskomuksista on puhe (Jaakko Hintikka 1962: Know-ledge and belief). Formaalistushan ei sinän-sä eksplikoi lauseen merkitystä, sillä lause itse kertoo merkityksensä eksplisiittisim-min, mutta analyysissa sitä voi käyttää pel-kistimenä. Muuten merkitys, ymmärtämi-nen ja kommunikaatio ovat hieman laajem-pia ja kontekstuaalisempia ilmiöitä kuin jäännöksetön propositionvaihto eli telemen-taatio.

Lausetta *Kalle uskoo Villen voittavan Jussin* kuvaa $B_k P(v, j)$, jossa B = uskoo, k = Kalle, P = voittaa, v = Ville ja j = Jussi. Myös lausetta *Kalle uskoo, että Ville voit-taa Jussin* kuvaa $B_k P(v, j)$. Lauseiden se-manttinen yhteys on loppujen lopuksi sama merkitys, eikä niitä mitenkään muuten tarvinne synkronisesti palauttaa toisiinsa tai mihinkään muuhunkaan. Morfosyntaktisen koodauksen erilaisuus ei muuta asiaa.

Nikanne haluaisi selvittää, miksi il-maukset merkitsevät samaa viittaamatta niiden merkityksiin suoraan. Eikö silloin pi-täisi selvittää myös, miksi *petäjä* ja *honka* denotoivat samaa sanomalla esimerkiksi, että koska *petäjä* on pinus silvestris ja *honka* on pinus silvestris, niin *honka* on *petäjä*?

Jos lauseiden merkitysten samuus täy-

tyy perustella lauseiden merkitysten ulkopuolelta (Nikanteen sanoin »parafraasiuden taustalla olevilla merkityspiirteillä»), eikä sitä edellä kysymys siitä, mihin lauseen merkitys perustuu (Nikanteen mukaan tämä voisi olla »merkityksen taustalla olevat merkityspiirteet»)? Siihen voi vastata vain metatasolla, kielen ja maailman ulkopuolella. Silloin selityspästä on jokin (selitystä vaatimaton) ulkoinen kausaalisuhde lauseen muodon ja merkityksen välillä: oletetaan jotain, joka selittää miksi lauseet merkitsevät mitä merkitsevät.

Nikanne ehkä on tällaisella metatasolla käyttäessään sinänsä asianmukaisia kuvausvälineitä, T-kerroksia, semanttisia piirteitä yms. Tuollaiset käsitteet ovat olennaiselta osin kuvauskielen sisäisen logiikan tuotteita, mutta muuten niiden ontologinen status on hämärä. Siten niiden selitysvaikutuskin on hämärä. Ovatko ne merkityksen

eksplikaatio vai syy, tai missä mielessä ne ovat psykologisesti todellisia? Jos niille ei voi antaa mitään tulkintaa, ne ovat mystisiä.

Kysymykseen, miksi jokin (sana, konkreettistarkoitteinen substantiivi) merkitsee jotakin, sanoo nuori Wittgenstein, että mitä ei voi sanoa (so. muodon ja merkityksen suhdetta), se voidaan osoittaa. Kompleksisissa ilmauksissa, esimerkiksi lauseissa, vastaus on paljon vaikeampi. Se on kannanotto mm. arbitraarisuuden, komponentiaalisuuden ja emergenssin käsitteellisesti hankaliin suhteisiin. Tämä ongelma on luonteeltaan filosofinen, ja se edeltää kuvausteknisiä ratkaisuja. ■

TAPANI KELOMÄKI
*Suomen kielen laitos,
PL 3 (Fabianinkatu 33),
00014 Helsingin yliopisto*
Sähköposti: tapani.kelomaki@helsinki.fi